

матеріали стверджують активне побутування на Україні вишивки одягового, інтер'єрного, побутового та обрядового призначення як у сільському, так і в міському середовищах. Її розвиток ґрунтується на спільній основі мистецької культури трьох братніх східнослов'янських народів у процесах взаємовпливів і взаємозв'язків з мистецтвом інших сусідніх народів. На Україні вишивка розвивалася, як і в інших народів, у двох основних формах: як домашнє заняття, тобто вишивання виробів для себе, і вишивання виробів на замовлення, на продаж. Тобто вишивка розвивалась як домашні ремесла і організовані промисли. Ці дві форми існували паралельно, переплітаючись і взаємозбагачуючись. Кожна історична епоха вносила зміни у їх життя. Впродовж віків кристалізувалась чітка художня система, в якій гармонійну єдність творять матеріал, техніка, орнамент, композиційно-колеристичне рішення.

Вишивка не піддається довгому зберіганню. Але вишивальниці перефразовували узор, створюючи співзвучні своєму часові складні орнаментальні композиції, в яких виявляються нашарування тем, образів і сюжетів різного історичного походження. В стійких образах, композиціях, стилістичних засобах, колористичних рішеннях прослідковуються архаїчні пласти, що відображають давні уявлення людини про світ. Цікаво простежуються питання еволюції художньо-виражальних засобів вишивального мистецтва, його естетичної природи, в залежності від конкретних історико-соціальних умов.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бебешко Л. Призначення українських рушників / Л. Бебешко // *Рідна школа*. – 2000 – №10.
2. *Етнографія України: навчальний посібник* / за ред. С.А. Макарчика. – Львів : Світ, 1994. – 520 с.
3. Космачёве О. *Український народний орнамент* / О. Космачёве. – К., 1876. – 20 с.
4. Ковальчук О.В. *Українське народознавство: Книга для вчителя* / О.В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1994. – 176 с.

*Тетяна Нестеренко
(Полтава, Україна)*

СИМВОЛІКА МАТЕРІАЛІВ, ОРНАМЕНТІВ ТА СПЕЦИФІКА ТЕХНІКИ ВИКОНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИШИВКИ

Стаття присвячена розгляду символіки матеріалів, орнаментів та специфіці техніки виконання української вишивки. Авторка досліджує закономірності розвитку символічних орнаментів української вишивки. Також розглядає різні техніки її виконання.

Стаття посвящена рассмотрению символики, орнаментов, а также специфике техники исполнения украинской вышивки. Авторка исследует закономерности развития символических орнаментов украинской вышивки. Также рассматривает разные техники ее исполнения.

Ключові слова: українська вишивка, символіка матеріалів, символічні

орнаменти, техніка виконання.

Ключевые слова: украинская вышивка, символика материалов, символические орнаменты, техника исполнения.

Актуальність теми. Процеси художньо-естетичного мислення народу формувалися віками і удосконалювалися в міру поступу на шляху суспільного прогресу. У художньо-естетичній картині українського народу вишивка займає чільне місце як найбільш масовий і різнофункціональний тип творчості, один з найдавніших і найбільш розповсюджених видів народного декоративно-прикладного мистецтва. Вона виникла дуже давно і передавалася від покоління до покоління. Археологічні знахідки доби палеоліту, зокрема Мізина на Чернігівщині та його аналогів, засвідчують наявність вишивки на теренах України уже в ті часи. У похованнях перших століть нашої ери збереглися залишки вовняного одягу, оздобленого різнокольоровою вишивкою. Про масове побутування вишиваних виробів в Україні свідчать численні історичні, літературні, фольклорні та речові пам'ятки.

Дослідників народної культури постійно хвилює цілий ряд проблем вишивального мистецтва. Чому вишивка зазнала такого масового поширення в творчості українського народу? Численні матеріали свідчать, що вишивали майже в кожній селянській хаті. Поширення вона набула і в міському середовищі. Все це пояснюється тим, що ніколи не зникала потреба прикрашати одяг, різноманітні вироби для житлових, громадських, культових інтер'єрів, ритуальних, святкових обрядів, тощо.

Проблематикою вишивки займалися: Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, В. Городцов, А. Камбоз, Б. Рибаків, В. Стасов, Д. Уєбб.

Мета дослідження полягає у розгляді закономірностей розвитку символіки української вишивки.

Виклад основного матеріалу. В Україні з давніх часів жінки прикрашають свій одяг та інтер'єр будинків вишивкою. Особливою любов'ю користується вишивка хрестом. Історія вишивки хрестом сягає своїм корінням ще в язичницькі часи і можна простежити, що цей вид вишивки завоював свою популярність на Русі з двох причин:

По-перше, хрест є символом захисту, який оберігає людину від злих сил. Вишита сорочка хрестом завжди вважалася потужним оберегом. А вишитий рушник (рушник) захищав будинок не тільки від зовнішніх катаклізмів, а й від сімейних чвар, хвороб та злиднів. Не дарма центральне місце в народному костюмі займає вишита сорочка, а в селянських будинках досі на стінах висять вишиті рушники. Причому орнамент вишивки підбирався не тільки виходячи зі смаків вишивальниці, у ньому відбивалися візерунки, огорожувальні від тих чи інших напастей.

Другою причиною, за якою вишивка хрестом стала таким поширеним рукоділлям, стала сама тканина, на якій і робилася вишивка. Раніше селяни шили одяг з домотканих полотен, саме переплетення ниток яких було дуже зручно для вишивки хрестом. Вишиваючи за таким матеріалом, не потрібно

було додатково використовувати канву та інші пристосування для того, щоб малюнок лягав рівно. Та й сама технологія не дуже складна. Вона вимагає від вишивальниці тільки акуратно виконувати стібки.

Крім того, вишивка була найдоступнішим способом прикраси одягу, який могли дозволити собі практично всі дівчата і жінки.

Матеріал і техніка вишивання – важливі фактори, які зумовлюють художній рівень вишивки. Вражаюча геніальність народних вишивальниць – у їх глибокому розумінні матеріалу, вмінні використовувати: здавалося б, прості засоби для отримання сильних декоративних ефектів. Згідно призначення матеріали для вишивання поділяються на два види: матеріал як основа, на якому вишивають (тканини, шкіра) і матеріал, яким вишивають (нитки рослинного, тваринного походження, металеві лелітки, корали, гудзики тощо). Первісно вишивали лляними, конопляними нитками та нитками з нефарбованої і білої вовни.

Як і в усіх східних слов'ян, в українській народній вишивці масово поширені були для вишивання матеріали домашнього виготовлення: тканини (вовняні, лляні, конопляні) та шкіра. Послідовно змінювалось використання різних матеріалів. На території України різні природні умови, рівень взаємовпливів з культурними надбаннями сусідніх народів спричинили до формування локальних своєрідностей технічних та технологічних аспектів підготовки тканин до вишивання. Матеріалами для виготовлення тканин в домашніх умовах виступала місцева сировина: льон, коноплі, овеча вовна, які оброблялись цілорічно, поетапно, у визначені народним календарем терміни [8, с. 379].

Згодом у практику вишивання увійшли і закріпились й інші види лляних, вовняних і бавовняних ниток; окрім полотна основою для вишивання почали служити батист, китайка, шовк, плис, шкіра тощо. У ряді регіонів України для вишивання іноді використовують металеві, золоті і срібні нитки, корали, перли, «пацьорки», коштовне каміння, «лелітки» тощо.

Природні, фізичні, структурно-еластичні властивості, кольорові відтінки, характер взаємодії цих двох видів матеріалів значною мірою визначають художню якість вишивки. Народна мудрість народу полягає в мистецькому вмінні згармонізувати різні види матеріалів, найвиразнішого виявлення краси у двомірній площині і продуманої співмірності вилитих узорів і пробілів тканини для підсилення емоційних акцентів звучання орнаменту, колориту.

З середини XIX ст. поширеним стало як і в містах, так і в селах використання привозних бавовняних, вовняних, шовкових, металевих ниток, бісеру, металевих леліток тощо. У середині XIX ст. західноєвропейська мода на вишивку бісером сприяла поширенню його і в народній вишивці. Різнокольоровими бісеринками доповнювали вишивки на вставках жіночих сорочок, головних стрічках, поясах, безрукавках. Суцільне вишивання бісером складних рослинних композицій, сюжетних мотивів було характерним у міському середовищі. Найбільшого використання зазнав бісер

у вишивці карпатської зони, особливо в районах Буковини, Покуття [8]. Тут ним оздоблюють жіночі й чоловічі сорочки, пояси, кептарі, спідниці, головні убори.

Техніка вишивання бісером не дуже складна. Виконують цю вишивку вручну, досить часто в поєднанні з оздоблювальними швами – гладдю, хрестом, шнуром і вузенькою тасьмою – по сукну, шерсті, оксамиту й шовку, полотну, льону з лавсаном. Нитки для вишивання мають бути міцні, навощені, щоб бісер не перетирав їх, і відповідати за кольором основній тканині.

Для вишивання та нанизування згодиться бісер круглий і гранчастий, одно- і різноколірний, залежно від узору; стеклярус різної довжини, дрібне намисто, кольорові блискітки. Зберігати бісер і стеклярус краще в маленьких пляшечках, під час роботи можна класти його у маленькі блюдечка або розетки. Так зручніше нанизувати намистинки на голку. Вони повинні мати великі отвори щоб голка з ниткою могла пройти через них двічі. Вишиваючи, слід уважно стежити, щоб намистинки лягали рівно, одна за одною.

Вишивають бісером по канві, яку після закінчення роботи висмикують, або по узору, який наносять на тканину за допомогою прозорого паперу і намітки.

Бісер, металеві пластини, гудзики, корали, стеклярус – матеріали, які в українській народній вишивці були підпорядковані основному вишивальному матеріалові – ниткам різної структури і якості, від тонких, ледве помітних, до грубих нитяних шнурів.

В XIX ст., як і в епоху сивої давнини масово поширеними на території України були ручнопрядильні льняні, конопляні і вовняні нитки.

Пряли нитки з добре опрацьованих волокон льону чи конопель. Особливо багато уваги приділялось подальшій підготовці ниток: вибілюванню, фарбуванню, натиранню воском або жиром тощо. В кожному районі, селі існували відмінності щодо процесів підготовки ниток для вишивання.

Поширеним явищем було вибілювання ниток. Вишивка білими нитками – давня загальнослов'янська традиція. На Україні підготовка вибілених ниток, вишивання ними пов'язані з ідеалами чистоти, краси, вправності жіночих рук, повір'ями в добре життя.

Вишиваними прикрасами оздоблюють вбрання. Оздоблювались вишивкою різні частини одягу й передусім сорочки. Найбільш декоративною частиною сорочки є рукав, менш декоративними – горловина, пазуха, манжети, подолок, мотиви на яких виводяться з основного – на рукаві. Окрім сорочки, яка оздоблюється вишивкою по всій території України, у різних регіонах вишивають також інші елементи одягу – перемітки, очіпки, хустки, стрічки, спідниці, фартушки, чоловічі шапки і штани, юпки, свити, сердаки, лейбики, безрукавки, кожухи та ін. Часто трапляється також вишивана постільна білизна.

Серед інтер'єрних тканин найбільшого поширення набули рушники,

скатертини, наволочки. Народне шитво використовується сьогодні також для прикрашання церковних інтер'єрів (зокрема, рушники). Особливо важливе значення здавна мали в Україні вишивані рушники. З вишиваними рушниками та сорочками пов'язувались численні вірування, міфи, забобони, символічні діяння (символи життєвого шляху, щасливого життя тощо). Символічними є також мотиви вишивок, які мають багато спільного з писанковими.

З давніх-давен поняття «вишивка» означало прикрашання тканин, шкіри, побутового обрядового та інтер'єрного призначення з допомогою голки і нитки. Українська народна вишивка є самостійні (як, тканина чи малюнок), і несамотійні, або допоміжні елементи вишивки. Вона вирізняється великим багатством технік виконання. Щодо способу нанесення вишивальними нитками стібків розрізняють двосторонню й односторонню вишивки. До двосторонніх належать техніки «перебору», «поза голкою», «стеблевий шов», «соснівка», «штапівка», «двостороння гладь», варіанти технік «виколювання», «вирізування», «мережання» та ін. До односторонніх зараховуємо такі техніки, при яких вишивальні стібки накладаються з виворітного або лицевого боку тканини. Це «низинка», «поверхниці», «плетінка», «кіска», «хрестик», «ланцюжок» та ін. Часом використовують кілька технік вишивання в одному виробі.

Дещо іншого застосування набула розеткова і шахова системи розміщення орнаментальних мотивів.

Техніка вплітання нитки в основу це коли при двосторонньому плані – з лицевої і виворотної сторони – позмінно виступає вишивальна нитка, виконуючи функцію зшивання, призбирування тканини, орнаментування, поширена по всій території України і відома під назвами зшивання, переплітання, перебирання, снування. При її виконанні відбувається процес активного втручання в структуру тканини.

До двостороннього методу декорування тканини належать і різноманітні техніки виколювання, вирізування, мережання, обметування, рубцювання тощо. Ці техніки були відомі в усіх областях України. Особливого поширення вони набули на Покутті, Полтавщині, Київщині [8, с. 381].

Техніка виколювання передувала появі вирізування. Її своєрідність полягає в тому, що стібки щільно кладуться один біля одного, починаючи з центру, де утворюється голкою дірочка, і навколо неї застеляють площину у формі квадрата, ромба або круга.

Важливим в українській народній вишивці ХІХ ст. був активний процес розвитку мережання, змережування, які виконувались в тісному співвідношенні з різними техніками вишивання.

Мережка – це своєрідна прозора ажурна вишивка, що виконується тільки на тканинах полотняного переплетення, оскільки для виконання мережки необхідно витягти певну кількість горизонтальних ниток, а вертикальні зібрати голкою в пучки і обметати нитками, окреслюючи певні

орнаментальні мотиви: «стовпчики», «прутики», «павучки», «віконце» тощо. В залежності від техніки виконання мережки поділяються на «одинарний прутик», «подвійний прутик», «схрещений прутик», «черв'ячок», «одинарні стовпчики», «подвійні стовпчики», «гречка», «вівсяночка», «лучка», «одинарна», «подвійна лямівка» та «багаторядова ляхівка з настилом», «прутик з настилом», «прутиком через чисницю» тощо [8].

Гладь двостороння може бути пряма і коса. Щільно один стібок біля одного прямо або скісно нитки основи заповнюється порівняно великі площини.

«Поверхниця» – техніка вишивання, при якій вишивальна нитка відповідно до узору щільно застеляє фон у вертикальному напрямі справа наліво. На лицевій стороні стібки вишивальної нитки вертикальні, на виворотній – горизонтальні. Найчастіше зустрічається у вишивках Полісся, Поділля, Покуття [1, с. 67].

При техніці «ретьязь» стібки наносяться зліва направо, починаючи від першого хрестика. З його нижнього лівого кута проведений довгий стібок вверх направо, протягнутий навиворіт тканини за три нитки основи вправо від верхнього уколу першого хрестика. Він накриває хрестик. Далі справа наліво набрані три нитки на голку, нитка витягнута в місце уколу правого верхнього кута першого хрестика. Так прокладені довгі діагональні стібки навхрест.

«Зерновий вивід» – техніка на перший погляд подібна до двобічної штапівки, тилу ромбовидної стрічки, «в Яночку». Полягає в тому, що при вишиванні технікою «зерновий вивід» стрічки з ромбиків у діагональному напрямі всі стібки нанесені подвійно, один поверх одного. Спочатку нанесений перший горизонтальний подвійний стібок, який покривається другим. Послідовно чергуються зигзагоподібні ряди зернового виводу [1, с. 69]. Другий ряд виконується подвійними зустрічними стібками, утворюючи квадратики. При застосуванні цієї техніки вишивальна нитка притягується і в місцях проколів голкою утворюються дірочки. Ця техніка має ще назву «дірочкова».

Вишивка «хрестик» виконується двома перехресними діагональними стібками. Чітко рухаються нитки основи тканини. Всі верхні стібки лежать в одному напрямі, нижні – в іншому. При правильному виконанні на виворотній стороні виходять рівні, прямі, паралельні стібки по вертикалі і прямі суцільні стрічки по горизонталі.

«Металівка», при якій спочатку наносять методом «поперед голки» зліва направо стібки через три-п'ять ниток основи (один на лицевій, другий на виворотній стороні). Зворотнім ходом нитки справа нанесені стібки на проміжки лицевої і виворотної сторони. Двічі стібки ніде не покриваються. Цю техніку на Волині називають стібком, на Поділлі – стебнівка.

«Ланцюжок» – техніка вишивання петельками, які виходять одна з одної, утворюючи ланцюжок, виконується голкою або гачком. При вишиванні голкою виводять нитку з виворотної сторони на лицеву, роблять

петельку і проводять нитку навиворіт, вводячи голку в попередній укол. Наступний стібок на лицеву сторону роблять так, що кінчик голки, потрапив у середину петлі. Різновид петель довших, коротших, вужчих, ширших визначає характер ланцюжкової стрічки.

Отже, композиція орнаменту, його розміщення перебувають, у тісному зв'язку з призначенням вишивки. Вона складніша і багатша на лицьових частинах комплексів одягу, тканинах інтер'єрного призначення. Відмінний характер композиції, кольорового рішення вишивки в жіночому, чоловічому і дитячому одязі, у весільному вбранні, одязі, призначеному для щоденної праці, на свято і на смерть. Все заздалегідь детально продумане і логічно обгрунтоване. Прямокутні площини тканини, прямий крій окремих компонентів одягу створюють стрічкові композиції. Серед величезної кількості варіантів композиційного рішення вишивок перевагу мають стрічкова, булетка, а також вазонна композиції. Деяке іншого застосування набула розеткова і шахова системи розміщення орнаментальних мотивів [1, с. 81].

Висновки. Художні особливості вишивки були завжди тісно пов'язані з технологією і матеріалом. Геометричні орнаменти виконуються, як правило, набиранням, низзю, занизуванням, гладдю, хрестиком, тобто швами, що пов'язані з рахуванням ниток тканини. Рослинні орнаменти виконуються поверхневими швами: полтавською гладдю, художньою гладдю. Вільно плинуть по поверхні тканини тамбурний та рушниковий шви. Легкість і прозорість вишитих виробів досягається завдяки виколюванню і вирізуванню, оздобленню мереживом і бахромою.

Згідно з призначенням вишивання, матеріали поділяють на 2 типи:

– «Основа на якій вишивають» різні види тканин: вовняні, лляні, конопляні, канва. Найбільше використовують канву – це тканина з великими рідкими поздовжніми й поперечними нитками, що утворюють правильні квадратики. Канву широко використовують для вишивання хрестом, косою чи прямою гладдю.

– «Матеріал яким вишивають»: нитки ручного прядіння (конопляні, вовняні...); нитки фабричного виготовлення (гарус, шнури, шовк...).

Українська народна вишивка відіграє велику роль в житті людини. З вишивкою було пов'язане все життя людини, нею захищалися від злих сил, в ній проявляли світ чистої фантазії. Вишивка слугувала мистецтвом високої естетичної наснаги і простору, а водночас – мудрого декоративного відчуття і мислення.

У вишивці найглибше відображено орнаментальне багатство народного мистецтва, воно дає численні зразки геніальних композицій, неперевершених за рівнем художнього трактування в інших видах народного мистецтва. Вишивка – це орнаментальна скарбниця колективного генія. В ній втілено чудеса народної вигадки, фантазії – геометризований метод зображення краси землі, природи, сонця, людини.

Загально визнані, неперевершені класичні зразки геометричного

орнаменту української народної вишивки, постійно оновлюючись і збагачуючись новими рисами мистецтва вишивки ніколи не поривали з іншими методами зображення багатого рослинного світу. Краса рідної земля передана у вишивці широкомасштабно – сягаючи небесних планет, сонця, зірок, місяця. Численні повтори різноманітних композицій геометричного, рослинного, зооморфного орнаментів приведені до їх особливої вишуканості, лаконічності, художньої виразності. Впродовж віків кристалізувалась чітка художня система, в якій гармонійну єдність творять матеріал, техніка, орнамент, композиційно-колеристичне рішення.

Таким чином, вишивка – мистецтво всенародне і має яскраво виражені національні риси. У ній через віки пронесена і збережена колективна народна мудрість, художня пам'ять, естетичні ідеали краси.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Антонович С. А. Декоративно-прикладне мистецтво / С. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич – Львів: Світ, 1999. – 272с.
2. Воронай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Воронай О. – К.: «Веселка», 2005. – 528с.
3. Етнографія України: Навчальний посібник / За ред. С. М. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 517 с.
4. Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка / Р. В. Захарчук-Чугай – К.: Наукова думка, 1988. – 190 с.
5. Маркаде В. Українське мистецтво ХХ століття і Західна Європа / В. Маркаде // Всесвіт, – 1990. - № 7. – С. 169.
6. Українська вишивка: Альбом / Автор тексту та упорядник Кара-Васильєва Т. В. – К.: Мистецтво, 1993. – 264 с.
7. Українське мистецтвознавство / Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 1. – К.: Наукова думка, 1993. – 208 с.
8. Українське народознавство: Навчальний посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.

*Наталія Жогло
(Полтава, Україна)*

ВИШИВКА – БАГАТОГРАННЕ ЯВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

В процесі трудової діяльності людина розвиває естетичні почуття – її вухо, очі, вчилися бачити та відчувати красу форм, кольорів, звуків. Для того, щоб народилося мистецтво людина повинна була не тільки навчитися вправно працювати інструментами, а з їхньою допомогою відображати бачене на камені, глині.

Народна творчість існує як сукупність численних видів і жанрів. Усі її види об'єднує основне – пізнання та відображення трудової діяльності, праця відіграла величезну роль у походженні мистецтва. Вона дала людині руку здатну виготовити знаряддя створювати потрібні предмети і надавати відповідної форми.

Народна творчість включає в себе різні види художньої діяльності